

**ANNE
APPLEBAUM**

RAUDONASIS

badas

**STALINO
KARAS PRIEŠ
UKRAINĄ**

TYTO ALBA

**ANNE
APPLEBAUM**

RAUDONASIS

badas

**STALINO
KARAS PRIEŠ
UKRAINĄ**

Iš anglų kalbos vertė *Jolita Parvickienė*

VILNIUS 2023

Anne APPLEBAUM
RED FAMINE
Stalin's War on Ukraine
Doubleday, New York, 2017

Projektą iš dalies finansuoja

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt.

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Copyright © 2017 by Anne Applebaum

© Jokūbas Jacovskis, viršelio dizainas, 2023

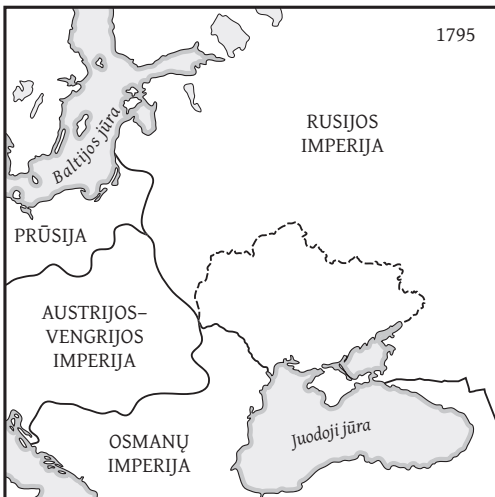
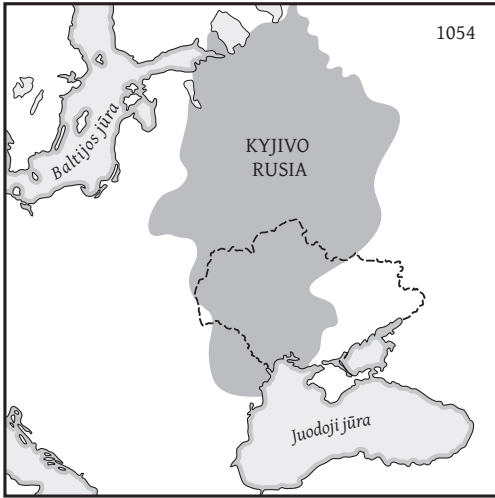
© Jolita Parvickienė, vertimas į lietuvių kalbą, 2023

© „Tyto alba“, 2023

ISBN 978-609-466-721-3

TURINYS

<i>Padėkos</i>	17
<i>Pratarmė</i>	19
Ižanga. Ukrainos klausimas	27
1. Ukrainos revoliucija, 1917 m.	37
2. Sukilimas, 1919 m.	66
3. Badas ir paliaubos, trečiasis dešimtmetis	82
4. Dviguba krizė, 1927–1929 m.	106
5. Kolektyvizacija: revoliucija kaime, 1930 m.	137
6. Sukilimas, 1930 m.	163
7. Kolektyvizacija žlunga, 1931–1932 m.	183
8. Badmečio sprendimai, 1932 m.: rekvizicijos, juodieji sąrašai ir sienos ...	209
9. Badmečio sprendimai, 1932 m.: ukrainizacijos pabaiga	229
10. Badmečio sprendimai, 1932 m.: kratos ir maisto nusavinimo būriai ...	245
11. Badas: pavasaris ir vasara, 1933 m.	264
12. Išlikimas: pavasaris ir vasara, 1933 m.	284
13. Padariniai	300
14. Dangstymas	318
15. Holodomoro istorija ir atminimas	342
Epilogas. Ir vėl Ukrainos klausimas	369
<i>Pastabos</i>	383
<i>Rinktinė bibliografija</i>	447
<i>Pastaba apie autorių teises</i>	463

Sovietų Sąjunga ir Rytų Europa, 1922

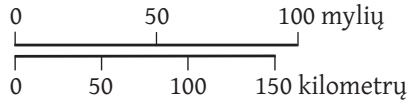
- SSRS
- - - - - Sovietų respublika
- Kitų valstybių siena

Ukraina, 1922

Badmetis, 1932–1934

Černihivas
254 200, 9,4 %

Kyjivas
1 110 800, 20 %

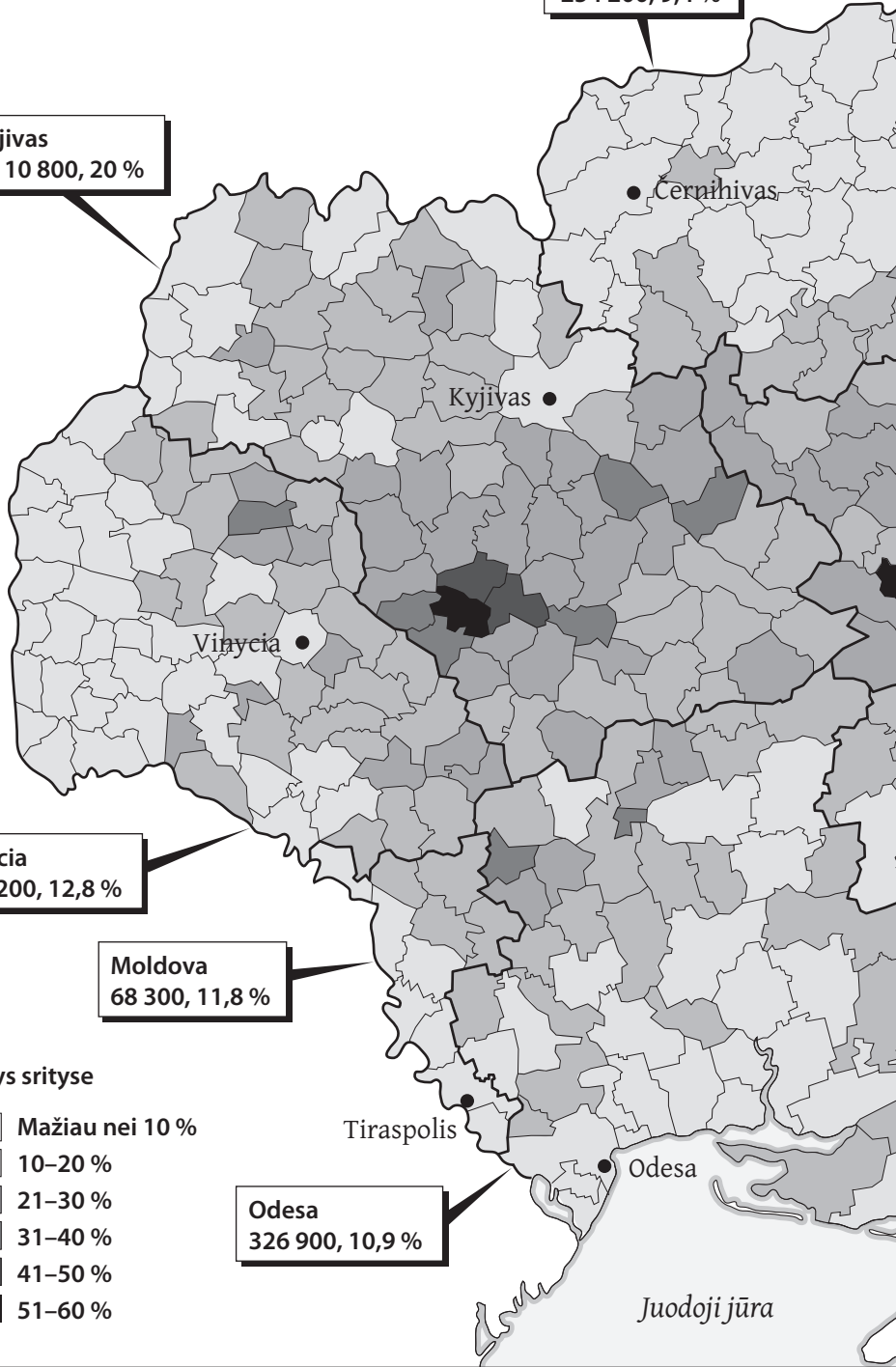
Vinycia
545 200, 12,8 %

Moldova
68 300, 11,8 %

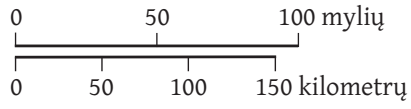
Odesa
326 900, 10,9 %

Mirtys srityse

- Mažiau nei 10 %
- 10–20 %
- 21–30 %
- 31–40 %
- 41–50 %
- 51–60 %

Juodoji jūra

Charkivas
1 037 600, 18,8%

Charkivas ●

Dnipropetrovskas ●

Doneckas ●

Doneckas
230 800, 5,4%

Dnipropetrovskas
368 400, 10%

Azovo jūra

Ukrainos geografinis žemėlapis 1932*

- Miškas
- Miškastepė
- Šiaurinės stepės
- Pajūrio stepės
- Juodžemis

* Sričių sienos pagal 1932 m. reorganizavimą.

PADĖKOS

Be profesoriaus Serhijaus Plochijaus ir jo bendradarbių iš Harvardo universiteto Ukrainos mokslinio instituto padėrinimo, patarimų ir paramos ši knyga nebūtų parašyta. Instituto mokslininkai prieš gerą dešimtmetį suprato, kad po daugybės atradimų archyvuose Holodomoro istoriją verta peržiūrėti, – ir jie buvo teisūs. Skirtingi darbuotojai padėjo skirtingais etapais, tačiau ypač esu dėkinga Olehui Wolowynai ir Kostiantynui Bondarenko iš Harvardo MAPA Didžiojo Ukrainos badmečio projekto – jie nepaprastai kruopščiai pasidarbavo su statistika, demografija, skaičiais ir žemėlapiais.

Taip pat esu neapsakomai skolinga Martai Baziuk iš Toronto Holodomoro tyrimų ir švietimo konsorciumo ir jos kolegei kyjivietei Liudmylai Hrynevyč iš Holodomorą tyrinėjančio Ukrainos tyrimų centro už tai, kad abi itin dosniai pasidalijo savo išsamiomis žiniomis. Labai ačiū dokumentinių filmų kūrėjui Andrew Tkachui ir Vladyslavui Berkovskiui iš Centrinio valstybinio H. S. Pšenično vardo archyvo už pagalbą parenkant nuotraukas. Neapolio universiteto profesorius Andrea Graziosi padėjo sudaryti pirminį planą ir visą laiką, kol knyga buvo rašoma, darbavosi kaip konsultantas. Dvi neįtikėtinais geros jaunos istorikės Daria Mattingly ir Tetiana Boriak padėjo atlikti tyrimus Kyjive ir kituose Ukrainos miestuose. Ianas Crookstonas ir profesorė Oksana Mykhed, anuomet du puikūs Harvardo magistrantai, skaitydami rankraščių patikrino šaltinių ir perrašos tikslumą. Pasiūlymus man teikė, leido skolintis knygas bei

naudotis neskelbtais straipsniais ir daug kitų ukrainiečių istorikų. Jie išvardyti pratarmėje, tačiau čia dar kartą norėčiau ypač padėkoti Jurijui Šapovalui ir Henadijui Boriakui. Esu dėkinga knygos rankraštį perskaičiusiems savo kolegoms, iš jų Geoffrey Hoskingui, Bogdanui Klidui, Lubomyriui Luciukui ir Frankui Sysynui. Labai ačiū Nigelui Colley ir Russui Chelakui už pagalbą rašant apie Garethą Jonesą. Taip pat esu dėkinga Romanui Procykui iš Ukrainos studijų fondo ir fondo rėmėjams, ypač Liubai Kladko, dr. Mariai Fischer Slysh, Arkadijui Mulak-Jackivskiui ir Ivanui bei Helenai Panczakams, taip pat W. K. Lypynsky Rytų Europos tyrimų instituto Semenenko fondui.

Kaip ir seniau Stuartas Proffittas iš „Penguin“ Londono padalinio ir Kris Puopolo iš Niujorko padalinio sudarė puikią transatlantinę leidybinę komandą, o George’as Borchardtas buvo nuostabus agentas. Tai trečioji knyga, kurią man pavyko parašyti padedamai šio trejeto. Visada būsiu jiems dėkinga. Londoniškis Richardas Duguidas kaip visada veiksmingai vadovavo šios knygos leidybai, o Richardas Masonas puikiai ir kruopščiai suredagavo tekstus.

Ir galiausiai ačiū Radekui, Tadzui ir Alexanderiui – su didele meile.

PASTABA APIE PERRAŠĄ

Lietuviškajame šios knygos leidime perrašant lietuviškais rašmenimis ukrainietiškus asmenvardžius laikomasi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2022 m. birželio 30 d. protokoliniu nutarimu Nr. PN-8 patvirtintų kiriliškų rašmenų transliteravimo lotyniškos abėcėlės rašmenimis taisyklių.

PRATARMĖ

Įspėjamųjų ženklų buvo daug. Ankstyvą 1932 m. pavasarį Ukrainos valstiečiai pradėjo badauti. Slaptosios policijos pranešimuose ir laiškuose iš visų Sovietų Sąjungos grūdus auginančių regionų – Šiaurės Kaukazo, Pavolgio regiono, Vakarų Sibiro – viename per kitą buvo rašoma, kad nuo alkio tinsta vaikai, šeimos minta žole ir gilėmis, valstiečiai ieškodami maisto palieka savo namus. Kovą gydytojų komisija netoli Odesos gyvenvietės gatvėse išvydo lavonus. Niekas nebeturėjo jėgų jiems palaidoti. Kitoje gyvenvietėje vietos valdžia nuo atvykėlių stengėsi nuslėpti, kad žmonės miršta. Neigė tai, nors viskas vyko lankytojų akyse.¹

Kai kas rašė tiesiai Krekliui ir prašė paaiškinti:

Gerbiamas drauge Stalinai, ar yra tarybų valdžios įstatymas, liepiantis kaimiečiams dirbti alkaniems? Nes mes, kolūkio darbininkai, savo ūkyje neturėjome riekės duonos nuo sausio 1 dienos... Kaip galime kelti socialistinės liaudies ekonomiką, jei esame pasmerkti badmiriauti, o iki derliaus dar keturi mėnesiai? Argi dėl to mes žuvome mūšių laukuose? Kad alktume, kad matytume, kaip bado iškamuoti miršta mūsų vaikai?²

O kiti negalėjo patikėti, kad sovietų valstybė galėtų būti atsakinga:

Kiekvieną dieną kaimuose nuo bado numiršta nuo dešimties iki dvidešimties šeimų, bėga vaikai, o geležinkelio stotys perpildytos namus palikusiu kaimiečių. Kaimuose nebėra arklių nei galvijų... Buržuazija sukėlė

čia tikrą badą, ir jis yra kapitalistinio plano nuteikti visą valstiečių klasę prieš sovietinę vyriausybę dalis.³

Tačiau badą sukėlė ne buržuazija. Kaimą prie bado slenksčio atvedė pražūtingas Sovietų Sąjungos sprendimas priversti valstiečius atiduoti savo žemę ir stoti į kolūkius, „buožių“, arba turtingesnių valstiečių, iškeldinimas iš namų ir paskui kilęs chaosas – visa ši politika, už kurią iš tikrųjų buvo atsakingas sovietų komunistų partijos generalinis sekretorius Josifas Stalinas. Daugelis jo parankinių skubius pranešimus apie krizę siuntė jam kiaurą 1932 m. pavasarį ir vasarą iš visos SSRS. O Ukrainos komunistų partijos vadovus buvo apėmusi ypač didelė neviltis, ir keli iš jų maldaudami pagalbos parašė jam ilgus laiškus.

1932 m. vasaros pabaigoje daugelis jų tikėjo, kad vis dar galima išvengti didesnės tragedijos. Režimas galėjo paprašyti tarptautinės paramos, kaip ir anksčiau – 1921 m. badmečio laikotarpiu. Galėjo sustabdyti grūdų eksportą ar visiškai nutraukti baudžiamąsias grūdų rekvizicijas. Galėjo pasiūlyti badaujančių regionų valstiečiams pagalbą – ir iš dalies pasiūlė, tik jos nė iš tolo neužteko.

Tačiau 1932 m. rudenį Politbiuras, aukščiausioji sovietų komunistų partijos vadovybė, priėmė keletą sprendimų, dėl kurių badas Ukrainos kaimuose ne tik išplito ir dar labiau sustiprėjo, jais buvo uždrausta valstiečiams išvykti iš respublikos ieškotis maisto kitur. Krizės įkarštyje organizuoti policijos ir partijos aktyvistų būriai, patys akstinami alkio, baimės, dešimtmetį trukusios neapykantos ir sąmokslų teorijų diktuojamos retorikos, brovėsi į valstiečių namus ir šlavė viską, kas tik buvo valgoma: bulves, burokėlius, moliūgus, pupeles, žirnius, viską, kas ant krosnies ir podėliuose, gyvulius ir net augintinius.

Padariniai buvo katastrofiški: nuo 1931 iki 1934 m. visoje Sovietų Sąjungoje iš bado mirė bent 5 milijonai žmonių. Tarp jų – daugiau kaip 3,9 milijono ukrainiečių. Būtent dėl tokių apimčių tuomečiuose ir vėlesniuose išėivijos leidiniuose 1932–1933 m. badas buvo vadinamas *Holodomoru* – šį pavadinimą sudaro ukrainiečių kalbos žodžiai *holod* (badas) ir *mor* (marinimas).⁴

Vis dėlto badas buvo tik istorijos dalis. Kaimuose valstiečiai mirė iš bado, o sovietinė slaptoji policija tuo pat metu surengė ir išpuolį prieš

Ukrainos intelektualinį ir politinį elitą. Siaučiant badui buvo pradėta šmeižto ir represijų kampanija prieš Ukrainos intelektualus, profesorius, muziejų kuratorius, rašytojus, menininkus, dvasininkus, teologus, visuomenininkus ir tarnautojus. Bet kas, susijęs su trumpalaikė Ukrainos Liaudies Respublika, gyvavusia vos kelis mėnesius nuo 1917 m. birželio, bet kas, propagavęs ukrainiečių kalbą ir Ukrainos istoriją, bet kas, ėmėsis nepriklausomos literatūrinės ar meninės veiklos, galėjo būti viešai apjuodintas, įkalintas, išsiųstas į priverstinio darbo lagerį ar sušaudytas. Nepajėgdamas matyti to, kas vyksta, Mykola Skrypnykas, bene žinomiausias Ukrainos komunistų partijos vadovas, 1933 m. nusižudė. Ir ne jis vienas.

Šiedvi politikos kryptys – Holodomoras 1933 m. žiemą ir pavasarį, o paskesniais mėnesiais ir represijos prieš Ukrainos intelektualinę bei politinę klasę – drauge padėjo šalį sovietizuoti, sunaikino nacionalinės Ukrainos idėją ir neutralizavo bet kokią ukrainiečių iššūkį sovietų vienybei. Raphaelis Lemkinas, Lenkijos žydų kilmės teisininkas, sugalvojęs žodį „genocidas“, to meto Ukrainą įvardijo kaip šios sąvokos „klasikinį pavyzdį“: „Tai genocidas, ne tik individų, bet ir kultūros bei tautos naikinimas.“ Nuo tada, kai Lemkinas sudarė šį terminą, „genocidas“ imtas vartoti siauresne, labiau teisine prasme. Be to, jis tapo prieštaringu kriterijumi, konceptu, kurį politiniuose ginčuose vartoja tiek rusai, tiek ukrainiečiai, net skirtingos grupės pačioje Ukrainoje. Kaip tik todėl Holodomoras kaip „genocidas“ – taip pat ir Lemkino ukrainietiškosios sąsajos bei įtakos – aptariami atskirai šios knygos epilogė.

Pagrindinė tema kur kas konkretesnė: kas iš tikrųjų vyko Ukrainoje nuo 1917 iki 1934 m.? O svarbiausia – kas atsitiko 1932–1933 m. rudenį, žiemą ir pavasarį? Kokia įvykių grandinė ir koks mentalitetas sukėlė badą? Kas už jį buvo atsakingas? Kaip šis siaubingas epizodas įsilieja į visą Ukrainos istoriją ir į Ukrainos tautinį sąjūdį?

Lygiai taip pat svarbu ir tai, kas nutiko paskui. Ukrainos sovietizacija prasidėjo ne badmečiu ir su juo nesibaigė. Ukrainos intelektualų ir vadovų areštai vyko visą ketvirtąjį dešimtmetį. O paskui daugiau nei pusę šimtmečio jau kiti sovietiniai lyderiai toliau smarkiai varžė ukrainiečių nacionalumą, kad ir kokią formą jis įgaudavo – pokario neramumų ar nuomonių skirtumų devintajame dešimtmetyje. Tuo laikotarpiu sovie-

tizacija dažnai įgaudavo rusifikacijos formą: ukrainiečių kalbą stengtasi išstumti, o Ukrainos istorijos niekas nemokė.

Itin reikšminga tai, kad 1932–1933 m. bado istorija apskritai būdavo nutylima. SSRS nuo 1933 iki 1991 m. tiesiog visiškai nepripažino, kad badmečio apskritai būta. Sovietų valstybė sunaikino vietos archyvus, užsitikrino, kad mirties liudijimuose nebūtų įrašų apie mirtį nuo bado, netgi suklautojo viešus gyventojų surašymo duomenis, kad tik nuslėptų, kas vyko.⁵ Kol egzistavo SSRS, išsamios, dokumentais pagrįstos badmečio ir jo metu vykusių represijų istorijos buvo neįmanoma parašyti.

Bet 1991 m. išsipildė tai, ko labiausia bijojo Stalinas. Ukraina paskelbė nepriklausomybę. Sovietų Sąjunga liovėsi gyvavusi iš dalies ir dėl Ukrainos sprendimo iš jos išstoti. Pirmą kartą istorijoje atsirado nepriklausoma Ukraina, o drauge ir nauja ukrainiečių istorikų, archyvarų, žurnalistų ir leidėjų karta. Todėl dabar galima papasakoti ir išsamią 1932–1933 m. badmečio istoriją.

Šios knygos pasakojimas pradedamas 1917 m., nuo Ukrainos revoliucijos ir ukrainiečių nacionalinio sąjūdžio, kuris 1932–1933 m. buvo sunaikintas. O baigiamas pastaraisiais dešimtmečiais Ukrainoje vykdytos atminties politikos aptarimu. Pagrindinis dėmesys skiriamas Ukrainos badmečiui, kuris buvo didžiulio ir plataus bado Sovietų Sąjungoje dalis, tačiau turėjo savas priežastis ir požymius. Istorikas Andrea Graziosi pabrėžė, kad niekas nepainioja visos „nacių žiaurumų“ istorijos su labai konkrečia Hitlerio vykdyto žydų ir romų persekiojimo istorija. Laikantis tokios pačios logikos šioje knygoje aptariamas 1930–1934 m. Sovietų Sąjungoje sukeltas badas – jis irgi lėmė gausybę mirčių, ypač Kazachstane ir kai kuriose Rusijos srityse, – bet daugiau dėmesio skiriama būtent Ukrainos tragedijai.⁶

Knyga paremta ketvirtį amžiaus Ukrainoje vykusių tyrinėjimų sukauptais duomenimis. Devintojo dešimtmečio pradžioje Robertas Conquestas surinko visus viešai prieinamus dokumentus apie badą, ir 1986 m. išėjusi jo knyga *The Harvest of Sorrow* („Sielvarto derlius“) tebėra vienas iš svarbiausių darbų apie Sovietų Sąjungą. Tačiau, žlugus SSRS ir paskelbus nepriklausomą Ukrainą, per tris dešimtmečius buvo sureng-

tos kelios didelių apimčių nacionalinės kampanijos visoje šalyje rinkti žodinę istoriją ir prisiminimus, todėl buvo užrašyta tūkstančiai naujų liudijimų.⁷ Tuo laikotarpiu buvo atverti ir lengvai prieinami Kyjivo archyvai – visai kitaip nei Maskvos archyvai – ir išslaptintos medžiagos nuošimtis Ukrainoje tapo vienas didžiausių Europoje. Ukrainos vyriausybės parama mokslininkus paskatino skelbti dokumentų rinkinius, o šie tyrimus dar labiau palengvino.⁸ Žinomi mokslininkai, nagrinėjantys badmetį ir stalininį laikotarpį Ukrainoje, – tarp jų Olga Bertelsen, Henadijus Boriakas, Vasylis Danylenka, Liudmyla Hrynevyč, Romanas Krutsykas, Stanislavas Kulčyckis, Jurijus Mytsykas, Vasylis Maročka, Heorhijus Papakinas, Ruslanas Pyrihas, Jurijus Šapovalas, Volodymyras Serhijčukas, Valerijus Vasyljevas, Oleksandra Veselova ir Henadijus Jefimenka – išleido daugybę knygų ir monografijų, tarp jų ir dokumentų bei žodinės istorijos rinkinių. Olehas Wolowyna ir demografijos specialistų komanda – Oleksandras Hladunas, Natalija Levčuk, Omelianas Rudnyckis – pagaliau ėmėsi sunkaus darbo nustatyti aukų skaičių. Harvardo universiteto Ukrainos mokslinis institutas bendradarbiavo su daugeliu šių mokslininkų skelbdamas ir viešindamas jų veikalus.

Toronto Holodomoro tyrimų ir švietimo konsorciumas, vadovaujamas Martos Baziuk, ir jo partnerė organizacija Ukrainoje, vadovaujama Liudmylos Hrynevyč, toliau remia naujus mokslininkus. Jaunesni mokslininkai atveria ir naujas tyrimų kryptis. Išsiskiria Darios Mattingly atliktas žmonių, atiminėjusių maistą iš badaujančių valstiečių, motyvų ir biografijų tyrimas ir Tetianos Boriak žodinės istorijos veikalas; jiedvi labai prisidėjo ir prie šios knygos. Vakarų mokslininkai irgi pateikė naujų įžvalgų. Lynne Violos archyvinių dokumentų tiriamasis darbas apie kolektyvizaciją ir paskui kilusį valstiečių sukilimą pakeitė XX a. ketvirtojo dešimtmečio raidos supratimą. Terry Martinas pirmasis atskleidė Stalino 1932 m. rudenį priimtų sprendimų chronologiją, o Timothy Snyderis ir Andrea Graziosi pirmieji pripažino jų svarbą. Serhijus Plochijus ir jo komanda Harvarde dėjo nepaprastai dideles pastangas ir sudarė bado žemėlapi, kad būtų galima geriau suprasti, kaip jis plito. Esu dėkinga jiems visiems už stipendiją, o kai kuriems ir už draugystę, labai prisidėjusią prie šio projekto.

Jei ši knyga būtų parašyta kitoje epochoje, galbūt ši trumpa pratarmė apie sudėtingą temą tuo ir baigtųsi. Bet kadangi badmetis sunaikino ukrainiečių nacionalinį sąjūdį, kadangi tas sąjūdis atgimė 1991 m. ir kadangi Rusijos lyderiai tebeginėja Ukrainos valstybės teisėtumą, turiu pabrėžti, kad naujos badmečio istorijos poreikį su kolegomis Harvardo universiteto Ukrainos moksliniame institute pirmą kartą aptariau 2010 m. Ukrainos prezidentu buvo ką tik išrinktas Rusijos remiamas ir palaikomas Viktoras Janukovyčius. Anuomet Europoje Ukraina sulaukė menko politinio dėmesio ir spaudoje buvo beveik neminama. Tuo metu nebuvo ir pagrindo manyti, kad naujas 1932–1933 m. tyrimas bus įvertintas kaip politinis pareiškimas.

2014 m. Maidano revoliucija, Janukovyčiaus sprendimas šaudyti į protestuotojus, po kurio jis pabėgo iš šalies, Rusijos invazija į Krymą ir jo aneksija, Rusijos invazija į Rytų Ukrainą ir visa tai lydinti rusų propagandos kampanija – dėl visų šių politinių įvykių Ukraina atsidūrė tarptautinės politikos centre, kol aš rašiau šią knygą. Mano Ukrainos tyrimai iš tikrųjų užtruko dėl šių šalies įvykių, nes aš juos vis aptardavau, o ir mano kolegos ukrainiečiai įsitraukė į tai. Vis dėlto nors dėl tų metų įvykių Ukraina ir tapo pasaulinės politikos dėmesio centru, knygą parašiau ne atsiliėpdama į juos. Ji nėra nei argumentas už ar prieš kokį Ukrainos politiką ar partiją, nei reakcija į tai, kas vyko Ukrainoje. Ji veikiau yra pastanga papasakoti badmečio istoriją, naudojantis naujais archyviniais duomenimis, naujais liudijimais ir naujais tyrimais, ir į vieną sudėti pirmiau minėtų nuostabių mokslininkų tyrimų rezultatus.

Nesakau, kad Ukrainos revoliucija, pirmieji sovietinės Ukrainos metai, masinės represijos prieš ukrainiečių elitą ar pats Holodomoras neturi sąsajų su mūsų šimtmečio įvykiais. Priešingai, jie yra svarbiausia nūdieną pagrindžianti ir paaiškinanti priešistorė. Badas ir jo palikimas daro didžiulę įtaką Rusijos ir Ukrainos ginčams dėl tapatybės, dėl tarpusavio santykių ir dėl bendros sovietinės patirties. Tačiau prieš aptariant tuos ginčus ar vertinant jų pagrįstumą iš pradžių svarbu suprasti, kas iš tikrųjų nutiko.

IŽANGA

Ukrainos klausimas

*Kai numirsiu, tai
Supilkit kapą man
Stepės vidury plačiosios
Ukrainoj mylimoj,
Kad laukų platybes,
Dnieprą ir krantus
Matyčiau, kad girdėčiau
Upę šniokščiant.*

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
уло видно, було чути,
Як реве ревучий.

Tarasas Ševčenka, „Testamentas“ („Zapovit“), 1845¹

Ukrainos geografija ištisus šimtmečius lėmė ir šalies likimą. Pietvakariuose sieną saugojo Karpatų kalnai, tačiau šiaurės vakarinėje šalies dalyje reti miškai, o rytuose pievos ir atviros plačios stepės besiveržiančių armijų sustabdyti negalėjo. Visi didieji Ukrainos miestai – Dnipropetrovskas ir Odesa, Doneckas ir Charkivas, Poltava, Čerkasai ir, žinoma, senoji sostinė Kyjivas – įsikūrę Rytų Europos lygumoje, ir lygumos driekiasi kone per visą šalį. Nikolajus Gogolis, rusiškai rašęs ukrainietis, kartą užsiminė, kad Dniepro upė teka Ukrainos viduriu ir sudaro baseiną. Ten „visos upės šakojasi iš šalies vidurio; nė viena iš jų neteka palei sienas ir nėra natūrali siena su kaimyninėmis šalimis“. Tai turėjo politinių pa-

sekmių: „Jei bent iš vienos pusės būtų buvusi natūrali kalnų ar jūros suformuota siena, čia apsigyvenę žmonės būtų toliau laikęsi savo politinės gyvensenos ir sukūrę atskirą naciją.“⁴²

Tai, kad nebuvo natūralių sienų, paaiškina, kodėl ukrainiečiams iki pat XX a. pabaigos nepavyko sukurti nepriklausomos Ukrainos valstybės. Atskira ukrainiečių kalba susiformavo iki vėlyvųjų viduramžių, ji turi slaviškas šaknis, yra gimininga lenkų ir rusų kalboms, bet kitokia, panašiai kaip kitokia ir ispanų bei prancūzų kalboms gimininga italų kalba. Ukrainiečiai turėjo savo virtuvę, savo papročius ir vietines tradicijas, savus piktadarius, didvyrius ir legendas. Kaip ir kitų Europos tautų, ukrainiečių tapatybę gludino XVIII ir XIX a. Tačiau teritorija, kurią dabar vadiname Ukraina, kaip ir Airija ar Slovakija, didžiąją istorijos dalį buvo kolonija – kitų Europos imperijų žemių dalis.

Ukraina – tiek rusų, tiek lenkų kalba žodis reiškia „pakraštį“ – Rusijos imperijai priklausė nuo XVIII iki XX a. Prieš tai tos pačios žemės priklausė Lenkijai ar, tiksliau, Abiejų Tautų Respublikai (ATR), 1569 m. paveldėjusiai jas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. O dar anksčiau Ukrainos žemės priklausė Kyjivo Rusiai, viduramžių valstybei – IX a. ją sudarė slavų gentys ir vikingų diduomenė, regiono atmintyje ji saugoma kaip kone mitinė karalystė, ir tiek rusai, tiek baltarusiai, tiek ukrainiečiai ją vadina savo protėvyne.

Imperinės kariuomenės per daugelį šimtmečių ne kartą kariavo dėl Ukrainos, kartais abiejose fronto pusėse kaudavosi ukrainietiška kalbantys kariai. 1621 m. ATR sparnuotieji husarai grūmėsi su turkų janyčarais dėl Ukrainos miesto, dabar vadinamo Chotyneu, kontrolės. 1914 m. Rusijos caro pajėgos kovėsi su Austrijos-Vengrijos imperatoriaus kariuomene Galicijoje. Nuo 1941 iki 1945 m. Hitlerio ir Stalino armijos kovėsi Kyjive, Lvive, Odesoje ir Sevastopolyje.

Kova dėl Ukrainos teritorijos kontrolės visada turėjo ir intelektualinį komponentą. Kai tik europiečiai ėmė svarstyti tautų ir nacionalumo reikšmes, istorikai, rašytojai, žurnalistai, poetai ir etnografai ėmė ginčytis dėl Ukrainos ploto ir ukrainiečių prigimties. Nuo pat pirmųjų kontaktų ankstyvaisiais viduramžiais lenkai visada pripažino, kad ukrainiečių kalba ir kultūra kitokia, – net ir tada, kai jie tapo viena valstybe. Daugelis

ukrainiečių, priėmusių lenkų aristokratijos titulų XVI ir XVII a., Romos katalikais netapo, liko krikščionimis ortodoksais, o ukrainiečių valstiečiai, pasak lenkų, kalbėjo „rusėnų“ kalba, ir apibūdinami jie visada buvo kaip turintys skirtingus papročius, muziką, valgius.

Maskvėnai intuityviai irgi jautė, kad Ukraina, kurią kartais vadindavo „Pietų Rusija“ arba „Mažąja Rusija“, skiriasi nuo šiaurinės jų pačių tėvynės, nors įkopę į imperines aukštumas tą pripažino nebe taip noriai. Vienas pirmųjų rusų keliautojų kunigaikštis Ivanas Dolgorukovas 1810 m. aprašė akimirką, kai jo palyda pagaliau „peržengė Ukrainos sieną. Mano mintys nukrypo prie [Bohdano] Chmelnyckio ir [Ivano] Mazepos“, – pirmųjų nacionalinių ukrainiečių lyderių, – „medžių eilės išnyko... visur, be išimties, kėpsojo molinės trobelės ir kitokių būstų apsistoti nebuvo.“⁴³ Istorikas Serhiy Bilenky mini, kad XIX a. rusų požiūris į Ukrainą buvo toks pat paternalistinis, kaip ir šiaurės europiečių požiūris į Italiją. Ukrainiečių tauta buvo idealizuojama, kitokia, primityvesnė, bet kartu autentiškesnė, emocingesnė ir poetiškesnė nei rusų.⁴⁴ Lenkai irgi ilgėjosi „savo“ seniai prarastų ukrainietiško krašto ir apdainavo juos romantizmo poezijoje ir grožinėje literatūroje.

Vis dėlto net pripažindami skirtumus lenkai ir rusai kartkartėmis siekė sumenkinti ar neigti ukrainiečių tautos egzistavimą. „Mažosios Rusijos istorija – kaip intakas, įtekantis į didžiąją Rusijos istorijos upę, – rašė XIX a. rusų nacionalizmo pagrindinis teoretikas Visarionas Belinskis. – Mažieji rusai visada buvo tik gentis, taip ir netapo tauta, juo labiau nesukūrė valstybės.“⁴⁵ Rusų mokslininkai ir valdininkai ukrainiečių kalbą laikė „bendrines rusų kalbos tarme ar pustarme, vienu žodžiu, šnekta, todėl neturinčia teisės savarankiškai egzistuoti“⁴⁶. Neoficialiai rusų rašytojai vartojo ją prireikus šnekamosios arba valstiečių kalbos.⁴⁷ O lenkų rašytojai stengdavosi pabrėžti rytinių teritorijų „dykvietes“ ir dažnai aprašydavo Ukrainos žemes kaip „necivilizuotus paribius, kuriems jie atnešė kultūrą ir sukūrė valstybę“⁴⁸. Lenkai vartodavo posakį *dzikie pola*, „laukiniai tyrai“, norėdami apibūdinti tuščius Rytų Ukrainos kraštus, regioną, kuris jų nacionalinėje vaizduotėje egzistavo panašiai kaip amerikiečiams Laukiniai Vakarai.⁴⁹

Tokias nuostatas lėmė svarios ekonominės priežastys. Kadais graikų istorikas Herodotas rašė apie garsųjį Ukrainos „juodžemį“, našią dirvą,

kuri ypač derlinga Dniepro baseino žemupyje: „Niekur neuždera geresni javai nei jo pakrantėse, o kur grūdai nesėjami, želia vešliausia pasaulyje žolė.“¹⁰ Juodžemio regionas aprėpia apie du šiuolaikinės Ukrainos trečdalius ir tęsiasi per Rusiją iki pat Kazachstano, o dėl palyginti švelnaus klimato Ukraina gali nuimti kasmet po du derlius. Žiemkenčiai kviečiai sėjami rudenį ir pjaunami liepą bei rugpjūtį; vasarojus sėjamas balandį ir gegužę, o javai pjaunami spalį ir lapkritį. Ambicingiems prekyautojams nuo seno rūpėjo itin derlingoje Ukrainos žemėje augantys javai. Nuo vėlyvųjų viduramžių lenkų pirkliai gabendavo ukrainietiškus grūdus šiaurėn Baltijos jūros prekybos keliais. Lenkų kunigaikščiai ir ponai kūrė, dabarties kalba, pirmąsias verslo zonas, o valstiečius, norinčius ūkininkauti ir dirbti šias derlingas žemes, atleisdavo nuo mokesčių ir karo prievolės.¹¹ Tik už kolonistų argumentų dažnai slypėjo troškimas tokią vertingą nuosavybę išlaikyti savo rankose: nei lenkai, nei rusai nenorėjo pripažinti, kad jų žemės ūkio aruodas gali turėti nepriklausomą tapatybę.

Vis dėlto, kad ir ką manė kaimynai, žemėse, kurios sudaro šiuolaikinę Ukrainą, formavosi atskira ir savita ukrainietiška tapatybė. Baigiantis viduramžiams šio regiono gyventojai ėmė suvokti, kas esantys, ir dažnai, nors ne visada, priešpriešindavo save juos užgrobusiems svetimšaliams, lenkams ar rusams. Kaip ir rusai su baltarusiais, jie siejo savo istoriją su Kyjivo Rusios kunigaikščiais ir kunigaikštienėmis ir daugelis jautėsi esantys didžiosios slavų kultūros dalis. Kiti tapatinosi su bedaliais ir maištininkais ir ypač žavėjosi didžiaisais sukilimais – Zaporizios kazokų, vadovaujamų Bohdano Chmelnyckio, prieš lenkų valdžią XVII a. ir Ivano Mazepos – prieš rusų valdžią XVIII a. pradžioje. Ukrainos kazokai, savivaldžios, pusiau karinės bendruomenės, turinčios savo vidinius įstatymus, buvo pirmieji ukrainiečiai, kurie tapatybės jauseną ir nuoskaudas pavertė konkrečiais politiniais planais ir iš carų išsikovojo neįprastas privilegijas bei tam tikrą autonomiją. Kaip žinoma (o paskesnės rusų ir sovietinių lyderių kartos to niekada neužmiršo), 1610 ir 1618 m. Ukrainos kazokai prisidėjo prie ATR karinio žygio į Maskvą, dalyvavo miesto apgultyje ir padėjo to laikotarpio ATR ir Rusijos konfliktą bent trumpam užbaigti Respublikai palankia linkme. Ilgainiui carai suteikė tiek Ukrai-

nos kazokams, tiek rusakalbiams Dono kazokams specialų statusą, kuris jų ištikimybę palenkė Rusijos imperijos pusėn ir leido išsaugoti savitą tapatybę. Privilegijos garantavo, kad kazokai neims maištauti. Vis dėlto Chmelnyckis ir Mazepa paliko savo pėdsaką Lenkijos ir Rusijos atmintyje, Europos istorijoje ir literatūroje. „L'Ukraine a toujours aspiré à être libre“¹², – rašė Voltaire'as, Prancūzijoje pasklidus žiniai apie Mazepos sukilimą: „Ukraina visada siekė būti laisva.“

Per ilgus kolonijinio valdymo šimtmečius skirtingi Ukrainos regionai įgijo skirtingą charakterį. Rytų Ukrainos gyventojų, kuriuos ilgiau kontroliavo Rusija, kalba buvo kiek artimesnė rusų kalbai; jie dažniau buvo krikščionys ortodoksai ir vadovaujami Maskvos hierarchų laikėsi iš Bizantijos perimtų apeigų. Galicijos, taip pat Voluinės ir Podolės gyventojus ilgiau kontroliavo Lenkija, o po ATR padalijimų XVIII a. pabaigoje – Austrija-Vengrija. Jie kalbėjo „lenkiškesne“ kalba, dažniausiai buvo Romos katalikai arba graikų apeigų katalikai, kurių apeigos panašios kaip stačiatikių, tik jie paklūsta Romos popiežiaus valdžiai.

Bet šiuos regionus valdžiusių valstybių sienos ne sykį keitėsi, o abiejų konfesijų žmonės gyveno ir tebegyvena abipus linijos, skyrusios buvusias Rusijos ir ATR žemes. XIX a., kai italų, vokiečių ir kitų europiečių tautos irgi ėmė suvokti savo, kaip modernių nacijų, tapatybę, Ukrainoje apie „ukrainiškumą“ polemizavę intelektualai buvo ir stačiatikiai, ir katalikai, gyvenę tiek „rytinėje“, tiek „vakarinėje“ šalies dalyse. Nors gramatika ir rašyba skyrėsi, visame regione ukrainiečius vienijo kalba. Kiriliškųjų rašmenų vartojimas skyrė ukrainiečių raštą nuo lenkų rašto, kuriam buvo vartojamas lotyniškas raidynas. (Habsburgai vienu metu mėgino įvesti lotyniškąjį raidyną, bet jis neprigijo.) Ukrainietiška kirilika skyrėsi ir nuo rusiškos, nes išlaikė pakankamą savitumą, pavyzdžiui, keletą papildomų rašmenų, todėl neleido pernelyg suartėti ir kalboms.

Beveik per visą Ukrainos istoriją ukrainietišškai būdavo kalbama dažniausiai kaime. Kol šalį buvo kolonizavusios ATR, paskui Rusija ir Austrija-Vengrija, pagrindiniai jos miestai – kaip kartą užsiminė Trockis – tapo kolonijinės valdžios centrais, rusų, lenkų ar žydų kultūros salomis ukrainiečių valstiečių jūroje. Štai todėl ir gerokai įsibėgėjus XX a. miestą ir kaimą skyrė kalba: dauguma miestiečių kalbėjo rusiškai, lenkiškai ar ji-

diš, o kaimo žmonės – ukrainietiška. Žydai, jeigu nekalbėdavo jidiš, miečiau rinkdavosi rusų – valstybės ir komercijos kalbą. Valstiečiai miestus tapatino su turtais, kapitalizmu ir „ateivių“ – dažniausiai rusų – įtaka. Ukrainos miestiečiai, priešingai, kaimą laikė atsilikusiu ir primityviu.

Šios skirtys taip pat reiškė, kad „ukrainiškumo“ skatinimas kėlė konfliktą su Ukrainos kolonijiniais valdovais ir su žydų štetlų gyventojais, kurie nuo viduramžių senąsias Abiejų Tautų Respublikos žemes laikė savo namais. Chmelnyckio sukilimo metu kilo masiniai pogromai, per kuriuos buvo nužudyta tūkstančiai – galbūt dešimtys tūkstančių – žydų. XIX a. pradžioje ukrainiečiai retai kada laikė žydus savo didžiausiais priešais – poetai ir intelektualai pyktį dažniausiai nukreipdavo į rusus ir lenkus, bet Rusijos imperijoje plačiai paplitęs antisemitizmas neišvengiamai turėjo įtakos ir ukrainiečių santykiams su žydais.

Kalbos ir kaimo sąsaja taip pat reiškė, kad ukrainiečių nacionalinis sąjūdis visada turėjo stiprų „valstietišką“ prieskonį. Kaip ir kitur Europoje, intelektualai, vadovavę Ukrainos tautiniam atgimimui, dažniausiai pradėjo nuo to, kad iš naujo atrado kaimo kalbą ir papročius. Tautosakininkai ir kalbininkai užrašinėjo valstiečių meną, poeziją ir kasdienę kalbą. Nors ukrainiečių kalbos valstybinėse mokyklose ir nemokė, ją rinkosi kai kurie maištaujantys, prieš elitą nusiteikę ukrainiečių rašytojai ir menininkai. Jos ėmė mokyti ir patriotiškose privačiose sekmadieninėse mokyklose. Ji nebuvo vartojama oficialiems sandoriams, tačiau žmonės rašė ją laiškus ir poeziją. 1840 m. Tarasas Ševčenka, 1814 m. gimęs baudžiauninkas, našlaitis, išleido *Kobzarių* – ukrainietiška „dainius“ – pirmąjį iš tiesų išskirtinį ukrainietiška eilėraščių rinkinį. Ševčenkos poezijoje romantiškasis tautiškaumas ir idealizuotas kaimo gamtovaizdis derinamas su pykčiu dėl socialinės neteisybės, ir ji davė toną daugeliui būsimų ginčų. Viename iš garsiausių eilėraščių „Testamentas“ („Zapovit“) jis prašė si palaidojamas ant Dniepro kranto:

*Kai supilsite, sukilkite,
Grandines nutraukite,
Ir krauju nuožmiųjų priešų
Laisvę apšlakstykite...*

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте...

Valstietija buvo svarbi, o tai irgi reiškė, kad Ukrainos tautinis atgimimas nuo pat pradžių buvo tapatinamas su populistine, ilgainiui imta vadinti „kairiaja“, opozicija rusakalbiams ir lenkakalbiams pirkliais, žemvaldžiams ir didikams. Štai kodėl ji ėmė sparčiai stiprėti, kai 1861 m. caras Aleksandras II visoje Rusijos imperijoje panaikino baudžiąvą. Vals-tiečių laisvė iš esmės reiškė ukrainiečių laisvę, o tai jau buvo smūgis jų šeiminkams rusams ir lenkams. Garsesnis ukrainiečių tapatybės reika-lavimas jau tada reiškė didesnės politinės bei socialinės lygybės reikala-vimą, ir imperijos valdančioji klasė tą puikiai suprato.

Ukrainos tautinis atgimimas niekada nebuvo siejamas su valstybės institucijomis, užtat jo raiškai būdinga tai, kad nuo pat pirmųjų dienų ėmė kurtis įvairios nepriklausomos savanoriškos ir labdaros organiza-cijos – pirmieji, kaip dabar sakome, „pilietinės visuomenės“ ženklai. Iš karto po baudžiąvos panaikinimo per kelerius trumpus metus „ukraino-filai“ įkvėpė jaunesnius ukrainiečius kurti savišalpos ir studijų būrelius, organizuoti žurnalų ir laikraščių leidybą, steigti mokyklas ir sekmadie-nines mokyklas ir mokyti valstiečius rašto. Nacionaliniai siekiai pasireiš-kė intelektualinės laisvės, visuotinio švietimo ir valstiečių socialinio sta-tuso kaitos galimybės reikalavimais. Šiuo požiūriu Ukrainos nacionalinį sąjūdį nuo pat pradžių veikė panašūs Vakaruose vykstantys judėjimai, turintys tiek vakarietiško socializmo, tiek vakarietiško liberalizmo ir konservatizmo bruožų.

Šis trumpas tarpsnis neužsitęsė. Vos ėmusį stiprėti Ukrainos nacio-nalinį sąjūdį, kaip ir kitus nacionalinius judėjimus, Maskva ėmė suvok-ti kaip grėsmę imperinės Rusijos vienybei. Kaip ir gruzinai, čečėnai bei kitos tautybės, siekusios autonomijos imperijos sudėtyje, ukrainiečiai metė iššūkį rusų kalbos viršenybei ir rusiškajai istorijos interpretaci-jai, pagal kurią Ukraina buvo laikoma „Rusijos pietvakariais“, papras-ta provincija be jokios nacionalinės tapatybės. O dar grėsė pavojus, kad ukrainiečių valstiečiai įgis daugiau galių, juo labiau kad ekonominė jų įtaka ir taip stiprėjo. Turtingesnė, labiau praprususi ir geriau organizuo-ta Ukrainos valstietija juk galėjo pareikalauti ir daugiau politinių teisių.

Pagrindinis taikiny buvo ukrainiečių kalba. Per Rusijos imperijos pirmąją didžiulę švietimo reformą 1804 m. caras Aleksandras I valsty-

binėse mokyklose leido vartoti kai kurias ne rusų kalbas, bet ukrainiečių – ne, motyvuodamas tuo, kad tai ne „kalba“, o tarmė.¹⁴ Iš tikrųjų rusų valdininkai, o paskui ir jų sovietiniai įpėdiniai kuo puikiausiai suprato politinį šio draudimo – kuris galiojo iki 1917 m. – pamatą ir grėsmę, kurią ukrainiečių kalba kėlė centrinei valdžiai. 1881 m. Kyjivo, Podolės ir Voluinės generalgubernatorius pareiškė, kad ukrainiečių kalbos vartojimas ir mokykliniai vadovėliai paskatins jos imtis ir aukštesiose mokyklose, o galiausiai įstatymų leidyboje, teismuose ir valstybės administravime, todėl kils „gausybė komplikacijų ir pavojingų permainų vieningoje Rusijos valstybėje“¹⁵.

Ukrainiečių kalbos vartojimo suvaržymai mažino ir nacionalinio sąjūdžio įtaką. Negana to, per juos ir neraštingumas buvo didesnis. Daugelis valstiečių, mokomų rusų kalba, kurią vargiai suprato, darė menką pažangą. XX a. pradžioje vienas mokytojas iš Poltavos skundėsi, kad mokiniai „greitai pamiršta, ko buvo mokytis“, jeigu versdavo juos mokytis rusiškai. Kiti guodėsi, kad ukrainiečiai mokiniai rusakalbėse mokyklose buvo „nemotyvuoti“, vis labiau bodėjosi mokykla ir virsdavo „chuliganais“¹⁶. Diskriminacija skatino ir rusėjimą, nes visiems gyvenantiems Ukrainoje – žydams, vokiečiams ir kitoms tautinėms mažumoms, taip pat ir ukrainiečiams – kelias į aukštesnę socialinę padėtį buvo vienas – rusakalbystė. Iki 1917 m. revoliucijos norint dirbti tarnautoju, pagal specialybę, norint sudaryti verslo sandorius buvo reikalaujama išsilavinimo rusų, o ne ukrainiečių kalba. Kitaip tariant, politinių, ekonominių ar intelektualinių ambicijų turintiems ukrainiečiams iš tikrųjų reikėjo komunkuoti rusiškai.

Kad Ukrainos nacionalinis sąjūdis nesiplėtotų, Rusijos valstybė taip pat uždraudė ukrainiečių organizacijoms dalyvauti „tiek pilietinėje visuomeninėje, tiek politinėje veikloje... apsidrausdama nuo politinio nestabilumo“¹⁷. 1876 m. caras Aleksandras II išleido dekretą, kuriuo buvo uždraustos ukrainietiškos knygos ir periodika, ukrainiečių kalba teatruose ir net muzikiniuose libretuose. Taip pat jis neskatino naujų savanoriškų organizacijų arba jas uždraudė ir net skyrė subsidijas prorusiškiems laikraščiams ir prorusiškoms organizacijoms. Taigi didžiulis priešiškas ukrainiečių žiniasklaidai ir pilietinei visuomenei – paskui

jį perėmė sovietų režimas, o daug vėliau ir posovietinė Rusijos valdžia – turėjo aiškų precedentą XIX a. antroje pusėje.¹⁸

Industrializacija irgi stiprino rusinimą, nes fabriku statybos sutraukė į Ukrainos miestus atvykėlius iš visos Rusijos imperijos. Tad 1917 m. vos penktadalis Kyjivo gyventojų kalbėjo ukrainietišškai.¹⁹ Atrasti akmens anglių klodai ir sparti sunkiosios pramonės plėtra itin smarkiai paveikė Donbasą, šachtų ir gamyklų regioną rytiniame Ukrainos pakraštyje. Didžiausi pramonininkai regione dažniausiai buvo rusai ir keletas tarp jų įsimaišiusių žinomų užsieniečių: velsietis Johnas Hughesas įkūrė miestą, dabar vadinamą Donecku, iš pradžių jo garbei vadintą Juzivka. Rusų kalba Donecko fabrikuose tapo darbininkų kalba. Tarp rusų ir ukrainiečių darbininkų dažnai pratrūkdavo konfliktai, kartais virsdavę „žiauriausiomis grumtynėmis peiliais“ ir nuožmiomis muštynėmis.²⁰

Kitapus imperinės sienos Galicijoje, Austrijos-Vengrijos imperijos mišrioje ukrainiečių ir lenkų provincijoje, nacionalinis sąjūdis turėjo dėti kur kas mažiau pastangų. Austrų valstybė savo imperijoje suteikė ukrainiečiams daug daugiau autonomijos ir laisvės nei Rusija ar paskui SSRS ne vien todėl, kad laikė šią tautą (jų požiūriu) jai pravarčiais lenkų konkurentais. 1868 m. patriotiškai nusiteikę ukrainiečiai Lvive įkūrė kultūros draugiją *Prosvita* („Apšvieta“), ilgainiui ji visoje šalyje atidarė dešimtis filialų. Nuo 1899 m. Galicijoje laisvai veikė Ukrainos nacionalinė demokratinė partija ir net siuntė išrinktus atstovus į parlamentą Vienoje. Buvusi Ukrainos savišalpos draugijos būstinė Lvive iki šiol yra įspūdingiausias XIX a. pastatas. Tai išraiškingas architektūrinės sintezės kūrinys – pastato jugendo stiliaus fasadą puošia stilizuoti lipdiniai Ukrainos tautinio meno motyvais, formuodami tobulą Vienos ir Galicijos architektūros vienovę.

Tačiau net ir Rusijos imperijoje keleri metai prieš pat 1917 m. revoliuciją Ukrainai daugeliu atžvilgių buvo pozityvūs. Ukrainos valstiečiai XX a. pradžioje entuziastingai dalyvavo imperinės Rusijos modernizavimo procese. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse jie sparčiai ugdėsi politinį sąmoningumą ir ėmė skeptiškai vertinti imperinę valstybę. 1902 m. per Ukrainą ir Rusiją nusirito valstiečių sukilimų banga, valstiečiai atliko pagrindinį vaidmenį ir 1905 m. revoliucijoje. Kilę maištai sužadino gran-

dininę neramumų reakciją, sukėlė nerimą carui Nikolajui II ir paskatino suteikti Ukrainai kai kurias pilietines ir politines teises, taip pat ir teisę viešai kalbėti ukrainietišškai.²¹

Kai abi Rusijos ir Austrijos-Vengrijos imperijos netikėtai atitinkamai 1917 ir 1918 m. žlugo, daugelis ukrainiečių manė pagaliau galėsiantys sukurti valstybę. Toji viltis greitai užgeso Habsburgų valdytose žemėse. Po trumpo, bet kruvino karinio lenkų ir ukrainiečių konflikto, kairausio 15 000 ukrainiečių ir 10 000 lenkų gyvybių, daugiatautis Vakarų Ukrainos kraštas su Galicija ir svarbiausiu jos miestu Lvivu buvo inkorporuotas į Lenkiją. Ir išbuvo joje nuo 1919 iki 1939 m.

Padariniai po 1917 m. Vasario revoliucijos buvo sudėtingesni. Suirus Rusijos imperijai valdžia trumpam perėjo į Ukrainos nacionalinio sąjūdžio rankas Kyjive, tačiau tuo metu joks šalies lyderis – nei civilis, nei kariškis – dar nebuvo pasirengęs priimti už ją visos atsakomybės. Kai 1919 m. politikai susirinko Versalyje braižyti naujų valstybių sienų – iš jų šiuolaikinės Lenkijos, Austrijos, Čekoslovakijos ir Jugoslavijos – Ukrainos tarp jų nebuvo. Vis dėlto galimybė tebeegzistavo. Kaip rašė Richardas Pipesas, 1918 m. sausio 26 d. Ukrainos nepriklausomybės deklaracija „ženklino ne Ukrainos nacijos formavimosi proceso *dénouement*, o veikiau gerą pradžią“²². Ir tie keli audringi nepriklausomybės metai ir energingos diskusijos apie nacionalinę tapatybę pakeitė Ukrainą amžiams.

Anne Applebaum (Anė Aplbaum, g. 1964 m.) – amerikietė žurnalistė ir istorikė, aštuonių knygų autorė. Knyga „Gulago istorija“ pelnė jai, be kitų, prestižinę Pulitzerio premiją, o „Geležinė uždanga“ buvo apdovanota Cundillio premija. *The New York Times* bestseleriu tapusi knyga „Raudonasis badas. Stalino karas prieš Ukrainą“ – trečiasis į lietuvių kalbą išverstas šios autorės darbas.

1929 m. Stalinas ėmėsi įgyvendinti savo žemės ūkio kolektyvizacijos politiką – iš tiesų antrąją revoliuciją Rusijoje. Milijonai valstiečių buvo priversti atiduoti savo žemę ir stoti į kolūkius. Rezultatas buvo precedento neturintis ir pražūtingiausias Europos istorijoje badas: 1931–1933 m. Sovietų Sąjungoje mirė penki milijonai gyventojų. Tačiau, užuot siuntusi pagalbą, sovietų valstybė pasinaudojo šia katastrofa stengdamasi išspręsti Ukrainos jai keliamą politinę problemą. Daugiau kaip trys milijonai mirusiųjų buvo ukrainiečiai, kurie neteko gyvybių ne todėl, kad buvo atsitiktinės blogos politikos aukos – valstybė sąmoningai buvo nusiteikusi juos sunaikinti.

„Raudonasis badas. Stalino karas prieš Ukrainą“ – įtaigus ir negailestingai atviras istorinis pasakojimas apie vieną niekšiškesnių Stalino nusikaltimų, kurio padariniai juntami iki šiol, Rusijai ir vėl kėsinantįs į Ukrainos nepriklausomybę. Ši knyga – tai ciniško melo ir abejingumo industrijos, kerojusios Sovietų Sąjungoje per visą jos būtį, skerspjūvis, o nūdien dar ir hėgeliškas įspėjimas visiems ir kiekvienam: jeigu iš istorijos nepamokome, istorija kartojasi.

Pirmoji pamoka, kuri tampa neatsiejama ukrainiečio sąmonės dalimi, yra ta, kad Rusija niekada neturėjo ir niekada neturės kitokio intereso Ukrainoje, išskyrus visišką ukrainiečių tautos sunaikinimą. Ivanas Dračas, Ukrainos persitvarkymo sąjūdžio vadovas

ISBN 978-609-466-721-3

9 786094 667213

TYTOALBA

Pirkite internetu
www.tytoalba.lt